

Микола ВАШУЛЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри педагогіки, теорії і методики
початкової освіти Переяслав-
Хмельницького педагогічного університету
імені Григорія Сковороди;
Оксана ВАШУЛЕНКО, науковий
співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України.

ПРО РОБОТУ ЗА БУКВАРЕМ НОВОГО ВИДАННЯ

Буквар — особливий підручник у системі шкільної освіти, оскільки за ним шестирічні школярі набувають початкових основоположних загальнонавчальних умінь і навичок читання і письма. Сучасний Буквар¹, за яким навчатимуться шестирічні першокласники нашої держави, у вересні цього року відзначатиме своє 40-річчя. Ми висловлюємо щиру вдячність учителям, які для навчання першокласників у Новій українській школі обрали наш підручник.

Необхідність створення нового Букваря наприкінці 70-их років минулого століття пояснювалась підготовкою до переходу початкової школи на навчання дітей із 6-річного віку. На виконання Урядової постанови у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР 1976 року було відкрито лабораторію навчання і виховання дітей шестирічного віку, науковці якої взялися за підготовку підручників для школярів. цієї категорії Буквар було створено під керівництвом кандидата наук, завідувачки лабораторії Надії Федорівни Скрипченко, і його видання здійснено у видавництві «Освіта» в 1978 році. Цей Буквар став спадкоємцем українських букварів, авторами яких були: Тарас Шевченком, Тимофій Лубенець, Яків Чепіга, Спиридон Черкасенко, Василь Помагайба, Лідія Деполович, Ніна Гов'ядовська, Борис і Марія Саженьюки та інші.

¹/ Вашуленко М.С. Буквар: підручник (у двох частинах) для 1 класу заг. середн. освіт. закл. / М.С. Вашуленко, О.В. Вашуленко. — Навчальне видання. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2018.

Нині розпочинається новий етап в історії української освіти. З 1 вересня цього року стартує Нова українська школа. Це — ключова реформа Міністерства освіти і науки України, якою передбачено зміну цілей та основних завдань початкової і загальної середньої освіти відповідно до сучасної парадигми освіти і світових тенденцій розвитку освітніх систем. Отже, Нова українська школа має готувати своїх вихованців до життя в демократичному громадянському суспільстві, розвивати у них креативність й ініціативність, здатність критично мислити, приймати адекватні рішення і нести за них відповідальність, мотивувати до навчання протягом життя, виховувати громадянина і патріота України, який/яка діє відповідно до морально-етичних принципів, толерантну особистість, здатну спілкуватися і взаємодіяти з представниками різних культур [1].

Нові цілі української школи потребують модернізації змісту освіти. Зміст початкової і середньої освіти має задовольняти освітні потреби кожної дитини відповідно до її інтересів і здібностей. Сучасні процеси реформування системи шкільної освіти торкаються таких її складників — методів, форм і засобів. Освітній процес у Новій українській школі ґрунтується на запровадженні компетентнісно орієнтованих методик і технологій навчання й оцінювання його результатів, варіативності форм і методів, створенні інформаційно-освітнього середовища, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, яке враховує вікові і пізнавальні особливості дітей та їхні здібності, інтереси й освітні потреби.

Нова мета і зміст навчання потребують і нових засобів — підручників і навчальних посібників для Нової української початкової школи. Нові, якісні, сучасні українські підручники є запорукою майбутнього наших дітей. А Буквар — це перша і найголовніша книжка маленьких школярів, перший підручник з навчання української мови і мовлення. Тому створення Букваря для науковця — не тільки цікава, а водночас надзвичайно відповідальна справа.

Працюючи над новим сучасним Букварем, наші авторський і видавничий колективи прагнули створити підручник, який слугуватиме:

- для учнів цікавою й ефективною навчальною книгою;
- для вчителів — основою розгортання освітнього процесу;
- для батьків — зрозумілим порадником у наданні допомоги своїм дітям у навчанні.

Створення Букваря розпочинається з основного — із визначення методу, за яким мають опановувати грамоту шестирічні першокласники. Для нас, авторів цього підручника, не було сумнівів, що Буквар треба створювати за давно перевіреним *звуковим аналітико-синтетичним методом*, основні положення якого було започатковано українським педагогом К.Д. Ушинським. Пізніше було багато спроб удосконалити цей метод, але досі залишається його провідний принцип, який коротко можна сформулювати так: «від звука до букви». Це означає, що перед тим, як ознайомлювати учнів із предметом власне читання – з буквами, треба ввести їх у світ звукової матерії живої мови. Вони мають навчитися слухати звукове мовлення, чути в ньому не тільки окремі речення, слова, а й звуки, з яких складаються ці слова, упізнавати на слух окремі звуки в інших словах, правильно вимовляти почуті звуки, виділяти їх зі слів у різних позиціях — на початку, в середині і в кінці слова — тобто здійснювати елементарний звуковий аналіз *мовлених* слів. Цей аналіз полягає в умінні послідовно назвати ланцюжок звуків у почутих спочатку коротких односкладових словах (*дім, сад, рак, лось, ліс*), згодом у двоскладових (*мама, тато, літо, липа, вода, сіно, роса*) і т.д.

Реалізація цього принципу досягається двома шляхами: 1) наявністю в підручнику *добуквеного періоду*, протягом якого учні на діапазоні всієї звукової системи мови опановують елементарний *звуковий аналіз і звуковий синтез* нескладних за будовою слів; 2) на уроках *буквеного періоду* перед ознайомленням учнів з новою літерою здійснюється попередня актуалізація навчальних аналітико-синтетичних дій зі звуком (звуками), які позначаються нею на письмі.

Наш Буквар створено відповідно до Типової освітньої програми для закладів загальної середньої освіти, розробленої авторським колективом НАПН України під керівництвом академіка О.Я. Савченко. Уперше Буквар складається з двох частин — кожна на один семестр, що дає можливість повноцінно забезпечити усі періоди навчання грамоти, зокрема післябуквений. Перша частина підручника містить добуквений і частину буквеного періоду навчання грамоти — для I семестру. Друга забезпечуватиме наступну частину буквеного періоду і післябуквений період навчання грамоти у II семестрі.

Метою курсу «Навчання грамоти» є формування у першокласників навичок читання і письма, розвиток їхніх комунікативних умінь, пізнавальних здібностей, здатності спілкуватися українською мовою в особистому і суспільному житті. Для реалізації зазначеної мети у Типовій освітній програмі виділено такі **змістові лінії**: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища». Коротко продемонструємо, як Буквар реалізує ці змістові лінії.

Змістова лінія **«Взаємодіємо усно»** спрямовує навчальний процес на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей [2].

Із цією метою в новому Букварі запропоновано QR-коди з посиланнями на аудіофайли, які містять тексти для слухання. Скориставшись QR-кодом, учитель може легко організувати колективне прослуховування текстів.

Пропоновані для слухання тексти озвучені професійними дикторами, мовлення яких стане взірцем для учнів/учениць. Крім того, щоб навчити їх сприймати і розуміти усне мовлення, потрібно пропонувати їм для слухання текст, озвучений особами різного віку і різної статі. Тому в Букварі ми пропонуємо для слухання тексти, озвучені чоловіком, жінкою, дітьми, а

також тексти, які озвучені в особах. Для слухання подаємо вірші, оповідання, казки, пісню.

Після прослуховування тексту учні мають відповісти на запитання за його змістом; розповісти, про що в ньому мовиться, поділитися своїми враженнями й емоціями від почутого; розповісти, що зацікавило в усному повідомленні тощо.

Щоб скористатися QR-кодом, потрібно встановити на свій цифровий пристрій спеціальний додаток (докладніше про це можна дізнатися на ресурсі <http://yakistosviti.com.ua/uk/SHCHo-take-QR-kod-i-iak-nim-koristuvatisia>). При цьому зазначимо, що в разі потреби для вчителя всі аудіотексти розміщено на веб-ресурсах видавництва, а також подано наприкінці першої частини підручника та в методичному посібнику для вчителя.

У Букварі також запропоновано завдання, спрямовані на розвиток умінь правильно відповідати на поставлені запитання, ставити запитання іншим; завдання, які спонукають дітей вступати в діалог на доступні теми, а також переказувати відому казку, короткий прослуханий текст з опорою на подані малюнки, самостійно будувати коротке зв'язне висловлення за малюнком (ілюстрацією, серією малюнків), на основі прослуханого тексту або випадку з життя.

Послухайте розповідь.
Запам'ятайте слова зі **звуком [o]**.

Розкажи прослухану розповідь за малюнками.

— O-o!

— O! O-o-o!

Складіть розповідь за малюнками.

— Ой! Ай!

— Ура-а-а!
— Покатайте!

— Е-е-й!

Запропоновані теми для спілкування допомагатимуть учням пізнавати навколишній світ, орієнтуватися в ньому, сприятимуть формуванню відповідного ставлення до різних подій і явищ. Крім цього, зміст завдань передбачає поєднання різних видів мовленнєвої діяльності.

На забезпечення змістової лінії навчальної програми «**Читаємо**» спрямовано переважну кількість завдань. Спочатку це читання складів. Зверніть увагу, що склади, які ми пропонуємо прочитати, подано, наприклад, на банері, який тримає тварина. Назва цієї тварини або починається з букви, яка вивчається сьогодні на уроці, або ця буква є в назві тварини. Це — ігровий момент і, водночас, можливість для творчості вчителя, який зможе, крім поданих у підручнику, самостійно дібрати кілька додаткових завдань з огляду на потреби свого класу. Наприклад, запропонувати учням назвати звуки у слові, яке є назвою тварини, поділити це слово на склади, скласти з ним речення та ін.

ас	са
ос	со
ус	су
ис	си
ес	се
іс	сі

та	то	ту	ти	ті	те
ат	от	ут	ит	іт	ет

Наступний етап – читання колонок слів і речень. Для формування і розвитку навички читання у Букварі подано традиційні колонки (стовпчики) слів. Принципи їх укладання різні:

1) читання слів за подібністю – ряду слів, які за звуковим і буквеним складом мають багато спільного:

малá	мила
мáло	мило
малé	мили
малí	миле

2) нарощування літер, складів на початку і в кінці слів:

син	рука	теніс	спорт	рис	віти
синок	рукав	тенісист	спортсмен	ірис	квіти

3) добір в одну колонку слів зі спільними або частково схожими за буквеним (відповідно, звуковим) складом частинками; причому не обов’язково, щоб ці слова були спільнокореневими:

клас	маска	калина	солона
квас	каска	малина	солома

4) добір для попереднього, підготовчого, читання слів, які потребують пояснення або уточнення їхнього лексичного значення; зазвичай, це слова, які учні опрацьовуватимуть на наступному сторінковому розвороті, призначеному для закріплення цієї самої літери:

хата	хмáра	хв <u>і</u> ст
хатка	хмáрка	хв <u>о</u> ст <u>и</u> к
хатíнка	хмарíнка	хв <u>о</u> ст <u>а</u> тий
хóбот	хвилíна	ко <u>м</u> аха
хоботóк	хвилíнка	му <u>р</u> аха

В основу *способу* першого прочитування слів покладено такі одиниці читання:

1) буква на позначення голосного звуку, який становить окремий склад (**а** – кула, **о** – са, **у** – рок, **і** – рис, **е** – кран);

2) сполучення двох букв на позначення приголосного і голосного (**злиття** приголосного з голосним), яке може становити склад (**ма** – **ли** – **на**, **ли** – **мо** – **ни**), або бути частиною складу (**рак**, **ліс**, **сон**);

3) буква на позначення приголосного звуку, що стоїть за межами злиття у складі (**к** – ра – **н**, **с** – ло – **н**).

Інтервали, які допускаються учнем/ученицею під час такого першого прочитування слова, поступово скорочуються і зовсім зникають уже в повторних його причитуваннях; поступово учень/учениця переходить до читання складами і цілими словами. У Букварі з метою застосування зазначеного алгоритму читання букви на позначення *злиття приголосного з голосним* виділено підкресленням: лис, лампа, листок, смола, вистава, Півник, Котик, ставили.

Звертаємо увагу вчителів на те, що в підручнику у словах задля кращого зорового сприйняття їхніх окремих частин, які графічно збігаються, використовується спосіб виділення їх кольором (див., наприклад, с.с. 75, 79, 82, 84, 87 та ін.).

Після опрацювання окремих слів і речень учні читатимуть цікаві тексти про навколишній світ сучасного першокласника. Наприклад, «Аквапарк», «Будемо боксерами», «Конкурс у класі», «Наш веселий перший клас», «Річка Черемош», «Як пишеться це слово» та ін.

Із метою формування умінь, передбачених програмою, а саме: сприймати і практично розрізняти художні тексти, аналізувати й усвідомлювати зміст тексту, у Букварі подано фольклорні та літературні тексти (загадка, скоромовка, лічилка, казка, вірш, оповідання).

Для реалізації змістової лінії «Досліджуємо медіа», яка передбачає формування в учнів 1 класу вмінь сприймати прості медіапродукти, брати участь в обговоренні їхнього змісту і форми, розповідати про свої враження

від прослуханих/переглянутих медіапродуктів, у підручнику подано світлини та QR-коди із посиланнями на відеофайли.

Елементарні теоретичні знання з української мови учні засвоюють у процесі дослідження мовних одиниць і явищ, передбачених змістовою лінією **«Досліджуємо мовні явища»**. По можливості покажемо, як у підручнику реалізовано цю змістову лінію.

Особливістю нового Букваря є те, що спочатку учні одержують уявлення про слово, вчаться називати предмети, добирати до них слова — назви дій, ознак. І оскільки, новою програмою передбачено ознайомлення першокласників зі словами — назвами чисел, то в новому Букварі з метою інтегрування змісту навчальних предметів представлено матеріал для ознайомлення дітей зі словами — назвами чисел, формування в них умінь упізнавати і розрізняти слова — назви чисел, ставити до слів граматичне питання *скільки?* Далі учні вчаться складати речення, різні за метою висловлювання, аналізувати їх за кількістю слів, виокремлювати речення з мовленнєвого потоку, складати речення за змістом ілюстрацій і пропонованих графічних моделей.

Наступний етап — формування умінь ділити слова на склади, визначати наголошений склад, розрізняти голосні і приголосні звуки, тверді і м'які приголосні. Опрацьовуючи під керівництвом учителя звукову систему української мови, першокласники дістають можливість оволодівати на цій основі всіма відомими розумовими операціями — аналізом, синтезом, порівнянням (знаходити у звуках спільне і відмінне), абстрагуванням, класифікацією, узагальненням. При цьому важливо, щоб у своїх дослідницьких діях над звуками вони спиралися на якомога більшу кількість аналізаторів (відчуттів) — слухові, зорові, мовленнєво-рухові (кінестетичні). Із цього приводу відомий російський лінгводидакт Анатолій Пешковський писав: «...Фонетика — це найцікавіший, найближчий для дитини куточок природознавства, і порівняно з граматиною, як такою, їй притаманні саме ті переваги, якими наділені для дитини природничі науки на противагу

гуманітарним. <...> Ніде гра не зливається так близько зі справжньою працею, як у фонетиці»^{1/}.

Формуючи в учнів у добуковений період уявлення про голосні звуки у зіставленні з приголосними, учитель спирається на поняття «рух струменя видихуваного повітря», який вони добре відчують на долоні, приклавши її близько до рота. Вимовляючи голосні звуки, спостерігаючи за тим, як по-різному розкриваються губи, вільно пропускаючи струмінь повітря, учні одержують правильне уявлення про голосні звуки, на яке спирається й академічна фонетика. Словосполучення «струмінь видихуваного повітря» перестає для них бути чимось абстрактним, коли вони, за завданням учителя, вимовляють різні за місцем і способом творення приголосні звуки —проривні [б, п, ф], задньоязикові [г, ґ, к], передньоязикові [л, з, с, ц] та ін. і спостерігають при цьому за відчуттями від роботи мовленнєвих органів (губи, зуби, кінчик язика, середня, задня частини язика, тверде піднебіння, до якого торкаються кінчиком язика). А порівняння за вимовлянням парних твердого і м'якого приголосних звуків, за силою створюваної перешкоди, підводить їх до висновку, що м'які приголосні звуки треба позначати не однією, а двома рисками. Таким чином, спираючись на кінестетичні відчуття, отримувані від роботи мовленнєвих органів, учні усвідомлено вчать моделювати різні звуки: голосні у них асоціюються з кружечком, який асоціюється з вільним проходженням струменя повітря, тверді приголосні — з короткою рисочкою, яка символізує перешкоду на його шляху, м'які приголосні — з двома рисочками, які символізують сильнішу перешкоду. Створювані учнями звукові моделі слів мають такий вигляд:

оса [• - •], липа [- •' - •], олень [•' - • =]

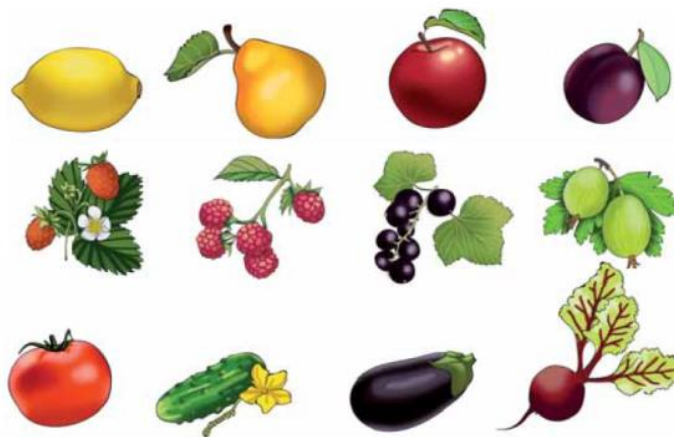
Звертаємо увагу вчителів на те, що в Букварі пропонується ознайомити учнів спочатку з тими буквами, які позначають голосні звуки.

1/ П е ш к о в с к и й А.М. Методическое приложение к книге «Наш язык», — М., 1923. — С 12.

Далі ознайомлення з буквами здійснюється за принципом частотності вживання їх у писемному мовленні. Ознайомлення з буквами **я, ю, є**, які можуть позначати м'якість приголосного або два звуки, з буквою **ї**, віднесено до завершального етапу буквеного періоду. З огляду на це змінено послідовність і кількість вивчення букв за семестрами.

Специфіка нового Букваря, порівняно з попередніми виданнями, полягає в тому, що окремі *методичні орієнтири* для вчителя подано в підручнику. Однак це не обмежує творчість учителя, оскільки наведені запитання і завдання для учнів у підручнику можна значно розширити. Наприклад, для ознайомлення першокласників зі словами – назвами ознак запропоновано таке завдання:

- Назви зображені у кожному ряду предмети одним словом. Розкажи, які вони.

Варіанти завдань.

1. Розгляньте малюнки. Назвіть зображені предмети в першому ряду. Подумайте, як назвати ці предмети одним словом. Якого кольору груша (яблуко, лимон, слива)? Які ще фрукти жовтого кольору ти знаєш? Які вони на смак? Що можна приготувати із цих фруктів? (Сік, варення, джем, компот і т.д.) Як називатиметься сік із цих фруктів?

2. Зараз я називатиму слова – ознаки предмета, а ви впізнайте, про який із намальованих фруктів я говорю.

Кругле, червоне, солодке.

Подивіться на малюнок і скажіть, чим яблуко відрізняється від лимона.

Порівняйте яблуко і сливу.

Пропоную завершити такі речення.

Яблуко солодке, а лимон _____ .

Яблуко кругле, а слива _____ .

3. Скажіть, хто з вас любить яблука.

Назви слова, які допоможуть тобі відповісти на питання, чому ти любиш яблуко. *(Я люблю яблуко тому, що воно (яке?) смачне, солодке, соковите, апетитне, корисне, духмяне і т.д.)*

4. Назви ягоди, які ти бачиш на малюнку нижче. Якого вони кольору? Чи бувають ягоди чорного кольору? А зеленого? Де ростуть ягоди? Які ягоди ростуть у лісі? Як називаються ягоди, які ростуть у лісі? *(Лісові)* Добери слова, за допомогою яких можна розказати про смородину *(кругла, чорна, запашна, стигла, ніжна, солодка і т.ін.)*

5. Скажи одним словом, що зображено на нижньому малюнку? Добери слова, за допомогою яких можна розказати про огірок *(зелений, довгий, хрумкий, смачний і т.ін.)*.

6. Складання розповіді про будь-який фрукт за планом: *Що це? Де росте? Який за кольором, формою? Який на смак? Який на дотик? Що можна з нього приготувати?*

7. Що потрібно зробити, аби виростити урожай?

Звертаємо увагу вчителів на те, що Буквар має чітку дидактично обґрунтовану структуру сторінок і сторінкових розворотів. На вивчення кожної літери (крім літер **Іі**, **Ии**) передбачено два уроки, які забезпечуватимуть два сторінкові розвороти підручника.

На першому уроці відбувається ознайомлення учнів/учениць із виучуванням звуком (звуками), буквою, яка цей звук (звуки) позначає. Послідовність роботи за розворотом Букваря розкриємо на прикладі уроку на вивчення букви **Н н**.

1. Виокремлення звуків [н], [н'] зі слів *ножиці* і *ніж*; упізнавання цих звуків в інших словах — *кавун* і *диня*.

2. Порівняння парних твердого і м'якого звуків на слух та спостерігаючи за роботою мовленнєвих органів.

3. Аналіз звукових моделей слів.

3. Слухання аудіо запису розповіді Марії Чумарної «Котик-нявкотик», у якій звуки [н], [н'] є частотними. Установлення учнями/ученицями на слух звуків, які найчастіше чуються в цьому вірші.

4. Ознайомлення з буквою, її алфавітною назвою. Поелементний аналіз будови друкованої букви.

5. Виконання вправи на асоціацію «На що схожа буква?»

6. Викладання букви Н із різних предметів з метою запам'ятовування її конфігурації та інтегрування видів навчальної діяльності.

7. Робота зі складовими таблицями спрямована на відпрацювання вміння читати нову букву в складах типу *злиття* приголосного звука з голосним.

8. Читання за Букварем слів, речень із малою буквою **н**.

Наступний урок відводиться на закріплення звукових значень букви **Н н**, уміння читати її в різних сполученнях та локальних позиціях у словах і реченнях. На матеріалі сторінок підручника 64—65 учні закріплюють знання про вживання на письмі великої букви на початку речення та в іменах людей, чоловічих і жіночих.

Зазначимо, що кількість поданого в Букварі матеріалу для читання є достатньою для здійснення диференційованого підходу до навчання першокласників, які прийшли до школи з різним рівнем підготовки.

Також у новому Букварі запропоновано низку завдань для розвитку уваги, пам'яті, мислення, формування вмінь спостерігати, аналізувати, порівнювати, знаходити зайвий предмет, працювати самостійно, у парі, у групі та ін. Крім того, у підручнику подано завдання, які дають можливість учням виконати одне із завдань (наприклад, із поданих кількох скоромовок, які треба прочитати, обрати одну для вивчення напам'ять).

У Букварі запропоновано низку завдань, у тому числі й творчих, які передбачають цілеспрямоване формування в учнів певних мовленнєвих навичок і вмінь: доречного й усвідомленого добору слів, використання їх у відповідній граматичній формі, дібрати слова, протилежні за значенням; на це спрямовані завдання на впізнавання слів у слові та ін.

Для забезпечення післябуквеного періоду у Букварі пропонується система роботи, спрямована на активну роботу першокласників із текстом, розвиток і вдосконалення їхніх навчальних умінь із видів мовленнєвої діяльності, передбачених Державним стандартом з мовно-літературної освітньої галузі: слухання і розуміння, говоріння, читання.

Загалом, добір навчальних творів для Букваря здійснювався з урахуванням визначеного програмою змісту, передбаченого змістовою лінією **«Читаємо»**. Орієнтовний зміст літературного матеріалу такий: це дитяча література в авторській, жанрово-тематичній різноманітності: твори усної народної творчості (казки, лічилки, загадки, скоромовки, пісеньки та ін.); доступні для шестирічних першокласників художні твори відомих письменників України та зарубіжжя на актуальні теми для дітей: літературні казки, оповідання, вірші; науково-художні дитячі тексти; теми дитячого читання: про Батьківщину, сім'ю, живу і неживу природу, дітей, шкільне життя, дружбу та ін.

Змістову лінію «**Взаємодіємо письмово**» забезпечує Зошит з письма і розвитку мовлення, який є у складі комплекту з навчання грамоти.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. — 40 с.
2. Типова освітня програма для учнів 1—2 класів [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.

Вашуленко М., Вашуленко О. Про роботу за букварем нового видання // Початкова школа. — 2018. — № 8. — С. 16-21.